

Rautakauden asutuksesta historiallisiin kyliin

Arkeologia menneisyydessä tapahtuneen liikkumisen esiintuojana

Tässä osuudessa tarkastellaan arkeologisen aineiston avulla Hauhon asutusta ja siinä ilmenneitä jatkumoa ja katkoksia. Tarkastelu keskittyy Hauhon Kirkonkylän eteläpuoliseen alueeseen, joka valikoitui asutushistorialliseksi tutkimuskohteeksi tuoreiden aineistolöytöjen vuoksi: alueelta löytyi vuonna 2010 autioituneita kylätontteja ja vuonna 2013 metallinpaljastinharrastajat löysivät sieltä rautakautisia ja keskiaikaisten esineitä. Valintaan vaikutti myös se, että alueen kylistä on varhaista karttamateriaalia, kuten 1600-luvun lopun ja 1700-luvun alun maakirjakarttoja.

Projektin aikana alueella tehtiin viikon verran arkeologista inventointia, jossa keskityttiin löytämään uusia muinaisjäännöksiä havainnoimalla esineistöä kynöksellä olleista pelloista ja arvioimaan jo tunnettujen muinaisjäännösten sekä löytöpaikkojen luonnetta. Alueella tehdyt kenttätyöt eivät kuitenkaan ole olleet kattavia, joten tutkimusalueella on todennäköisesti myös toistaiseksi löytämättömiä muinaisjäännöksiä. Kuva tutkimusalueen asutuskehityksestä on piirrettävä pääosin alueelta löytyneen metalliesineistön perusteella.

Uusia löytöjä ovat tuoneet tutkimuksen piiriin myös alueella aktiivisesti liikkuneet metallinpaljastinharrastajat. Metallinpaljastinlöydöt on käyty läpi löytäjiltä saatujen valokuvien ja Museoviraston pääluettelon perusteella. Lisäksi löytäjät ovat kertoneet lisätietoja löydöistään ja havainnoistaan.

Kokonaiskuva asutuksesta jää tällaisella rajatulla materiaalilla yksipuoliseksi ja tulkinnanvaraiseksi. Arkeologista materiaalia on sen vuoksi pyritty vertaamaan vanhaan karttamateriaaliin ja täydentämään sitä niistä saaduilla tiedoilla. Vanhaa karttamateriaalia käytettiin apuna myös inventoinnissa.

Tutkimuskysymyksiksi määritettiin, miten näkyvyys on vaikuttanut ihmisen toimintaan tutkimusalueella ja tuoko näkyvyyden tarkastelu uutta tietoa asutushistorialliseen tarkasteluun. Näkyvyyttä muinaisjäännöksiltä ja muinaisjäännöksille havainnoitiin inventoinnin yhteydessä. Maisemassa

tapahuneet muutokset ovat nekin keskeisiä: minkälaisessa maisemassa asutus on alueella muinoin sijainnut ja miten sen sijainnit mahdollisesti eroavat nykymaisemasta? Tällöin on kysyttävä myös, miksi asutus on kertynyt juuri tietyille paikoille ja ovatko nuo paikat pysyneet samoina.

Hauhon rautakausi

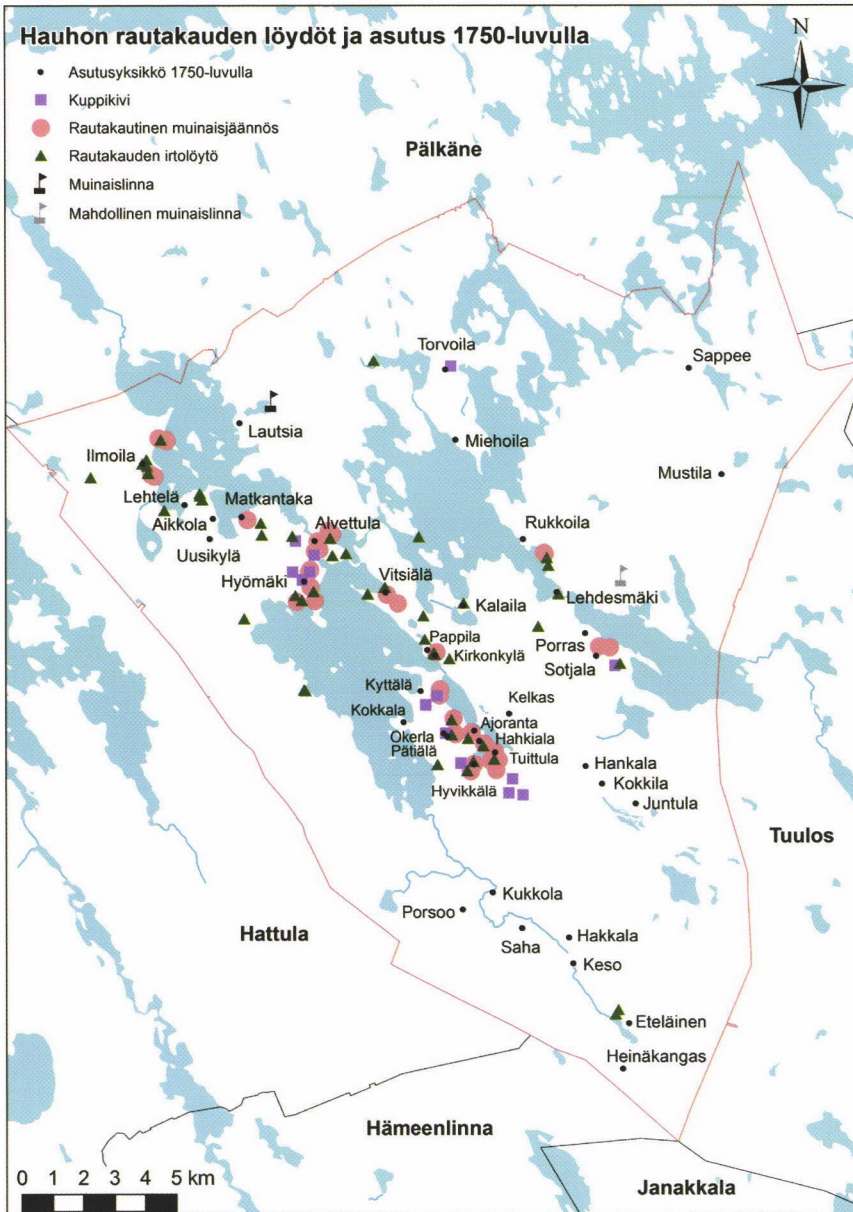
Hauhon on katsottu perinteisesti kuuluvan hämäläiseen rautakautiseen (500 eKr.–1150/1300 jKr.) kulttuurialueeseen, joka on osa länsisuomalaista kiinteän kalmistollisen asutuksen keskusaluetta.¹ Kartassa 1 on kuvattu vuoteen 2015 mennessä Hauhon alueelta tunnetut rautakauden irtolöydöt, joita on 49 kappaletta ja rautakautiset kiinteät muinaisjäännökset eli röykkiökohdet, kalmistot ja asuinpaikat, joita on yhteensä 36 kappaletta.² Hauholta tunnetaan yksi varma muinaislinna eli Teponlinna. Siellä ei ole vielä tehty kaivaustutkimuksia, eikä sen tarkemmasta käyttöajasta ole tietoa.³ Lisäksi Hyypiönvuoreen liittyy taruja linnasta. Kuppikiviä Hauholta tiedetään 16 kappaletta. Kaikkien isompien järvien rannoilla sijaitsevien kylien alueelle asutus näyttäisi syntyneen jo rautakaudella. Suurin osa rautakauden kiinteistä muinaisjäännöksistä on historialliselta ajalta tunnettujen kylien tuntumasta. Miehoilasta ja Torvoilasta löytöjä on tiedossa vähän, mutta kyse on todennäköisesti tutkimuksen puutteesta näiden kylien alueella. Vuolujoen varren ja Eteläisten asutuksen synty ei ole tarkasti tiedossa. Myös Kokkilan ja Juntulan alueiden asutuksen synty on hämärän peitossa.

Muutamit irtolöydöt, kuten Hauhonselän länsirannalta löytyneet kirves, keihään- ja nuolenkärki voivat olla merkkejä siitä, että asutusta oli rautakaudella myös historiallisten kylien ulkopuolella. Tällä hetkellä Hauhon alueella erottuu kaksi rautakautisten löytöjen ja muinaisjäännösten keskittymää: toinen sijaitsee Hyömäen-Alvettulan alueella Kirkonkylästä luoteeseen ja toinen Kirkonkylän eteläpuoleisella alueella, jonne tämän arkeologisen osuuden tarkastelu keskittyy (Kartta 2). Molemmilta alueilta on tiedossa myös useita kuppikiviä. Näiden molempien asutuskeskittymien synty voidaan ajoittaa löytöjen perusteella viimeistään merovingiajalle (600–800 jKr.). Nykyisen tiedon valossa ei voida tarkalleen sanoa, milloin Hauhon maata viljelevä asutus syntyi. Varhaisimpia rautakauden löytöjä on Ilmoilan Lentolankärjestä. Ne ovat mahdollisesti 300-luvulta jKr. Erään Lento-

1 Ks. esim. Kivikoski 1955, 54–55; Huurre 1995, 125–136.

2 Keskitalo 1985; Museovirasto 1/2015 (paikkatietoaineisto); Saukkonen 1983 (vanhojen irtolöytöjen paikkatiedot).

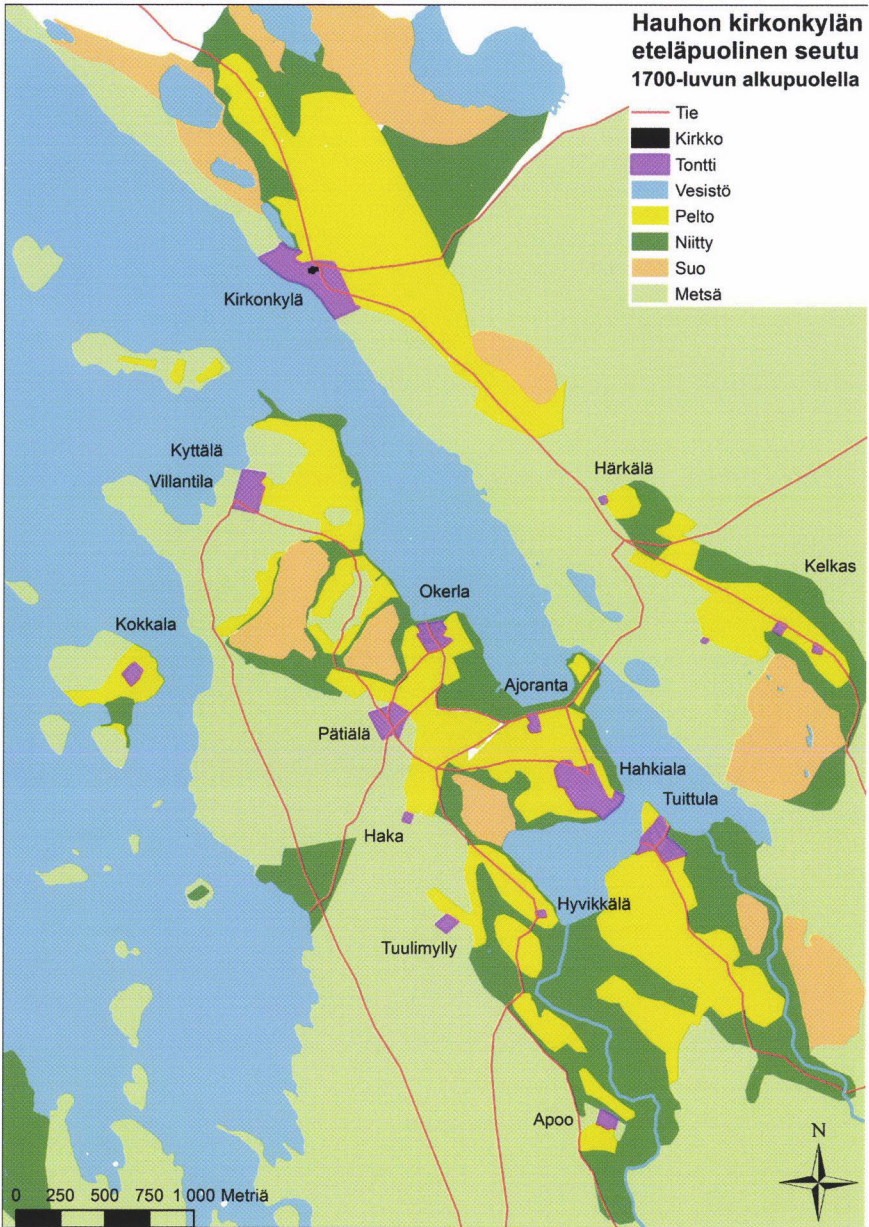
3 Taavitsainen 1990, 232.



Kartta 1. Hauhon rautakauden löydöt ja asutus 1750-luvulla.

lankärjen rökkiön alakerroksista on löydetty myös varhaismetallikautista keramiikkaa, josta osa on asbestisekoitteista. Samasta rökkiöstä löytynyt pronssineula ajoittuu ilmeisesti vuoden 500 tienoille.⁴

⁴ Keskitalo 1985, 119–128.



Kartta 2. Hauhon kirkonkylän eteläpuolinen seutu 1700-luvun alkupuolella.

Muita kansainvaellusajan löytöjä on Ilmoilan Kalomäestä ja Kirkonkylästä. Siitepölytutkimusten mukaan on ihmistoiminta jo pronssikauden lopulla ja esiroomalaisella rautakaudella Etelä-Hämeessä ja Vanajaveden seudulla intensiivistä ja viittaa paikoin kiinteään viljelyyn.⁵ Varhaisen rautakauden löydöt Hauholla ovat hyvin vähäisiä. Voidaan kuitenkin olettaa, ettei asutuskehitys ole poikennut muun Hämeen ja Sisä-Suomen kehityksestä. Usein vasta keskisellä rautakaudella yleistyneet esineelliset kalmistot tuovat asutuksen arkeologian piiriin. Löytöjen puuttuminen ei merkitse sitä, etteikö Hauholla olisi ollut asutusta myös varhaisella rautakaudella.

Tutkimusalueen kylien varhaisimmat vaiheet

Kirkonkylä

Kirkonkylän alkuperäinen kylännimi on ollut Sullittula.⁶ Kylässä oli vuonna 1539 yksitoista taloa ja sen maaveroa kuvaava koukkuluku oli 3 1/4.⁷ Kirkonkylän luoteisosassa sijaitsee 1500-luvun alussa rakennettu harmaakivikirkko.⁸ Ensimmäinen maininta Hauhon kirkkopitäjästä on vuodelta 1329, mutta mahdollisesti se perustettiin jo 1250-luvulla.⁹ Kirkon alueelta on kaksi sotakirvestä, joista toinen ajoittuu Keskitalon mukaan 1000-luvulle ja toinen 1100-luvulle.¹⁰ Toinen on löydetty vuonna 1883 kirkon lattian alta KM 2201:689 (ks. Kartta 3: 1) ja toinen vuonna 1909 hautausmaan muurin ulkopuolelta tietä tasoitettaessa KM 6097:2 (Kartta 3: 2). Oiva Keskitalon mielestä löydöt viittaisivat siihen, että kirkko olisi rakennettu pakanallisen kalmiston päälle.¹¹ Knut Drake pitää myös mahdollisena, että seurakunnan ensimmäinen puinen kirkko olisi saattanut sijaita jo samalla paikalla kuin nykyinen ja että nykyisellä kirkolla on saattanut olla useita puisia edeltäjiä.¹² Mitään suoranaisia todisteita puisista kirkoista ei ole, eikä kahden löytötiedoiltaan vähäisen kirveen perusteella voida tehdä varmoja tulkintoja alueen aiemmasta käytöstä. Kirveet voivat toki olla peräisin hautauksista, mutta kirkon sijoittuminen pakanallisen kalmiston paikalle jää nykyisillä löydöillä ja tiedoilla arvailujen varaan.

5 Esim. Tolonen 1981; Kähtävä-Martinen 1995, 53–58; Grönlund & Simola 2009, 49–51.

6 Koskimies 1985, 431 ja siinä mainittu lähde.

7 Suvanto 1985, 607.

8 Drake 1985, 263–264; Hiekkänen 2007, 292–293.

9 Palola 1996, 89.

10 Keskitalo 1985, 199.

11 Keskitalo 1985, 135.

12 Drake 1985, 262–263.

Kirkosta 500 metriä itäkaakkoon löytyi vuonna 1931 suojeluskuntatalon viereen kivikkoiseen maahan kaivoa kaivettaessa kaksi varsiputkellista harjava- ja kapealehtistä keihäänkärkeä, joista toinen on väkäsellinen KM 9438:1–2 (Kartta 3: 3). Keihäänkärjet ajoittuvat 400-luvulle, ja niiden esiintyminen parina viittaa hautalöytöön.¹³ Kapakan talon pihasta on kaksi ranrerengasta KM 13011:1–2, jotka ajoittuvat 300- tai 400-luvulle.¹⁴ Kaivauksessa paikalla tavattiin nokista maata ja palaneita kiviä sekä jonkin verran löytöjä, joita on kuitenkin vaikea ajoittaa. Paikalta on ilmeisesti 1900-luvun alussa purettu kiviraunio.¹⁵ Kirkon luoteispuolella olevan Saunalammen pohjoispuolelta on irtolöytönä viikinkiaikainen (800–1050 jKr.) miekka KM 16279.¹⁶ Keskitalo pitää kirkonkylän asutusjatkuvuutta 400-luvulta lähtien todennäköisenä ja huomauttaa, että mahdollisuudet muinaisjäännösten säilymiseen kyläkeskuksen alueella ovat olleet vähäiset.¹⁷ Kiistatonta asutusjatkuvuutta Kirkonkylän alueella ei ole osoitettavissa, mutta on mahdollista, että paikallaan pysyvä maanviljelysasutus on Kirkonkylän alueella peräisin jo 400-luvulta.

Kyttälä, Villantila ja Lounas

Lounaan kylä on mainittu historiallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuosina 1433 ja 1437. Kylässä oli 1400-luvun puolivälissä kaksi taloa. Vuonna 1539 oli Lounaan kylässä yksi ja läheisessä Villantilan kylässä yksi veronmaksaja. Lounas ja Villantila yhdistettiin 1700-luvulla, minkä jälkeen ensin mainittu katosi lähteistä.¹⁸ Maakirjakartoissa Lounaan kylän katoaminen alkoi jo aikaisemmin: Lounaan nimeä ei esiinny Lorentz Schröderin piirtämässä kartassa vuodelta 1653 eikä myöskään vuonna 1695 piirretyssä Skyttälän maakirjakartassa.¹⁹ Alueen taloja löytyy lähteissä eri muunnoksineen monen vaihtelevan kylänimen alta: Lounas, Villantila, Bruddenäs ja Skyttälä.²⁰ Tähän kehitykseen on syynä alueelle perustettu kartano. Ilmeisesti Skyttälän eli Kyttälän kartano on perustettu Lounaan kylän alueelta ostetulle maalle jo 1400-luvun alussa, ja siitä on käytetty myös perustajaansa Broderiin viittaava nimeä Bruddenäs.²¹

13 Keskitalo 1985, 133–134.

14 Keskitalo 1985, 134.

15 Keskitalo 1952.

16 Saukkonen 1983, 237.

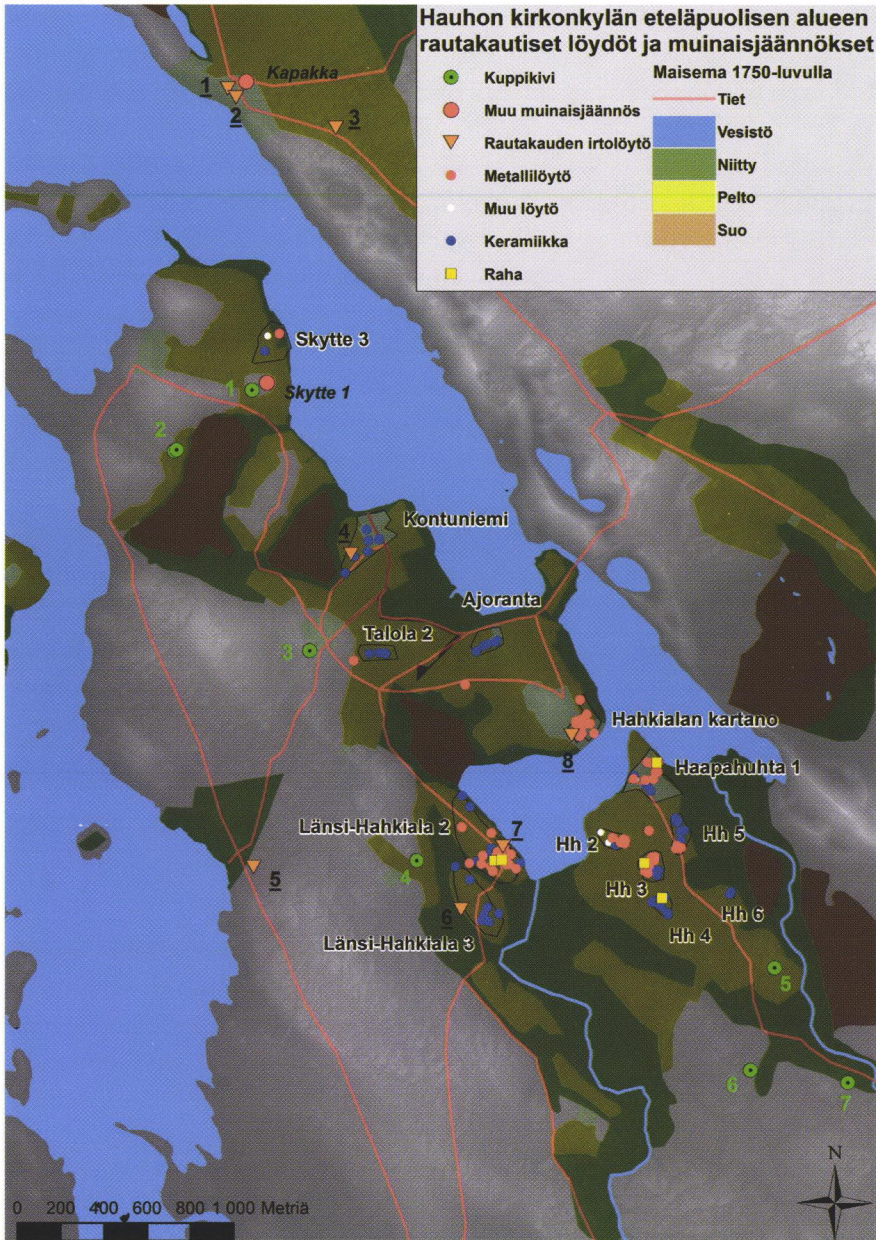
17 Keskitalo 1985, 134–135.

18 Koskimies 1985, 438; Suvanto 1985, 611.

19 KA MH 27/I D4/1; KA MHA H14: 10/1.

20 Suvanto 1985, 750–753.

21 Suvanto 1985, 750–752.



Kartta 3. Hauhon kirkonkylän eteläpuolisen alueen muinaisjäännökset ja rautakautiset löydökset.

Lounaan kylän sijainnista viitteitä saattaa antaa röykkiön keskellä sijaitseva kuppikivi: Skytte 2 (Kartta 3) ja samalla alueella sijaitsevat kuusi muuta röykkiötä tai kumpua Skytte 1. C. F. Meinanderin kirjaamassa Knut Draken ilmoituksessa vuodelta 1969 Skyten kuppikivestä ja kummuista on maininta, jonka mukaan alueella tehdyissä rakennustöissä on tullut esille kaksi varmasti keskiaikaista tiiltä. Vuonna 2010 löydettiin pintapoiminnassa Skytte

3:ksi nimetty uusi muinaisjäänös (Kartta 3). Se sijaitsee noin 100 metriä pohjoiskoilliseen moreenikumusta, jolla Skytte 1 ja 2 sijaitsevat. Alueelta löydettiin pintapöiminnassa savitiivistettä ja rautakauden tyyppin keramiikka. Rautakauden tyyppin keramiikalla tarkoitetaan tässä dreijaamatonta rautakautista tai rautakautista perinnettä jatkavaa keramiikkaa, joka ajoittuu suunnilleen ajalle 600–1400 jKr.²² Pintapöimintälöytöinä talletettiin myös puolikas savikiekko, jota on ehkä käytetty loimikangaspuiden painona sekä palanen viikinkiaikaista D-leimakoristeista massiivista rannerengasta. Suvanto Suvanto pitää kyseistä aluetta entisen Lounaan kylän tonttialueena.²³ Tämä tulee esiin valokuvasta ja kuvatekstistä; valokuva esittää kyseessä olevaa moreenikumusta. Suvanto ei kuitenkaan perustele käsitystään sen tarkemmin. Oletettavasti paikalla on ollut asutusta viikinkiajalta keskiajalle, mutta se on autioitunut tai siirtynyt muualle viimeistään 1650-luvulle tullessa.

Kyttälän kartanon alueelta ei tunneta varmoja merkkejä rautakautisesta tai keskiaikaisesta asutuksesta. Kyttälän kartano ja sen vieressä sijainnut Villantila näyttävät sijainneen suunnilleen samalla paikalla ainakin vuodesta 1695. On mahdollista, että kartano on perustettu jo keskiajalla lähelle nykyistä paikkaansa. Arvailujen varaan jää, onko alueella ollut jo aiemmin asutusta. Skyten alueen autioituminen saattaa liittyä asutuksen muuttamiseen Kyttälän kartanon yhteyteen Villantilaan.

Okerla

Okerlasta on ensimmäinen kirjallinen lähdemaininta vuodelta 1437. Kylässä oli vuonna 1539 viisi veronmaksajaa, ja sen maavero oli yhteensä 2 koukkua. Lisäksi kylässä oli kolme lampuotitilaa. Okerlaan kuului Pätiälän talo, johon yhdistettiin toinen talo vuonna 1543.²⁴ Vuonna 1706 Okerlan tonttimaan sijaitsi kummalla Vuorenselän rannassa (ks. Kartta 2). Pätiälällä oli Okerlan kylätontilla oma tonttimaan, mutta se oli viljelyssä. Tämä selviää Okerlan maakirjakartasta vuodelta 1706.²⁵ Pätiälä ja Rekola näkyvät erillisellä tontilla jo vuoden 1695 Hahkialan maakirjakartassa.²⁶ Ilmeisesti talot ovat muuttaneet 1600-luvulla uudelle tontille. Vuoteen 1751 mennessä

22 Rautakauden tyyppin keramiikasta esim. Taavitsainen 1990, 127 ja 223; Pihlman 2003, 199–200; Enqvist 2005.

23 Suvanto 1985, 751.

24 Koskimies 1985, 446; Suvanto 1985, 611–612.

25 KA MHA H14: 3/13–14; Miettinen ja Mäkelä-Alitalo 2009, 208 kuva.

26 KA MHA H12: 7/1–2.

kylän asutus näyttäisi siirtyneen kokonaisuudessaan vanhalta kylätontilta samalle mäelle Pätiälän kanssa.²⁷

Okerlan autioituneella kylätontilla havaittiin pintapöiminnassa 2010 ja 2014 mäen lakiosassa ja lounaaseen laskevassa rinteessä mm. savitiivistettä ja rautakauden tyyppin keramiikkaa. Löytöjä on kylätonttia laajemmalla alueella (Kartta 3: Kontuniemi). Samalta kummulta on vuosina 1959 ja 1961 löytynyt keihäänkärjet KM 17147 ja KM 17148. Näistä Petersenin G-tyyppiä oleva pyöreäkantainen keihäänkärki ajoittunee välille 1000–1200.²⁸ Toinen muistuttaa eniten Petersenin K-tyyppiä, joka puolestaan ajoittunee aikavälille 900–1025.²⁹

Pätiälän tontilta tunnetaan Talola-niminen kuppikallio (Kartta 3: 3). Vuonna 2013 löytyi metallinpaljastimella Talola 2 -nimellä kulkevalta muinaisjäännösalueelta viikinkiaikaisen kaularenkaan kappale sekä pronssias-tian mahdollisesti vaakakupin kappale KM 39986:1–2. Vuonna 2014 löytyi näiden läheisyydestä pintapöiminnassa rautakauden tyyppin keramiikkaa. Kaularenkaan löytöpaikka on alueella, johon on vuoden 1776 isojakokartassa merkitty peltoröykkiöitä.³⁰ Vaikuttaisi siltä, että Okerlan kylän alueella on ollut ainakin kaksi erillistä asutusyksikköä viimeistään viikinkiajalla. Kontuniemen ja Talola 2 välinen etäisyys on noin 400 metriä. Pelkän pinta-pöiminta-aineiston perusteella on vaikea tehdä tulkintaa asutusyksiköiden luonteesta, koosta tai keskinäisestä suhteesta.

Ajoranta

Ajorannan kylä mainitaan ensimmäisen kerran lähteissä vuonna 1462.³¹ Kylässä oli vuonna 1539 kolme taloa ja 22/24 koukkua. Vanhin kylän sijaintia kuvaava kartta on vuoden 1695 Hahkialan maakirjakartta, jossa kylää kuvaa yksittäinen talo.³² Alueella havaittiin vuonna 2010 pintapöiminnassa rautakauden tyyppin keramiikkaa, ja vuonna 2014 sitä havaittiin selvästi vuoden 1695 kartassa esitettyä kylätonttia laajemmalla alueella (Kartta 3: Ajoranta). Kylän asutus saattaa hyvinkin palautua rautakaudelle. Vanhojen karttojen perusteella on vaikea saada tarkkaa kuvaa siitä, milloin Ajorannan tontti autioituu; ilmeisesti joka tapauksessa 1800-luvun aikana. Rekognosointikartassa 1700-luvun lopulta tai 1800-luvun alusta Ajorantaa ei ole enää merkitty.

27 Pitäjänkartta 1751, Magnus Gustaf Fillmer, Riksarkivet, SE/RA/420571/02/1/0074:00001).

28 Uino 1997, 380 viitteineen.

29 Lehtosalo-Hilander 1984, 365; Lehtosalo-Hilander 1985, 8 Kuva 2).

30 KA MHA H13: 5/1.

31 Koskimies 1985, 400; Suvanto 1985, 613.

32 KA MHA H12: 7/1–2.

Hahkiala

Vanhin maininta Hahkialan kylästä on vuodelta 1437.³³ Hahkialassa oli seitsemän taloa, ja kylän koukkuluku oli 54/24.³⁴ Vanhojen karttojen perusteella on kylästä vaikea saada kovin selkeää kuvaa. Hahkialan maakirjakarttaan vuodelta 1695 on kuvattu suurpiirteisesti alueella jo tuolloin sijainnut kartano ja sitä ympäröivät pellot.³⁵ Vanhin talokantaa kuvaava kartta on ilmeisesti sotilaallisiin tarkoituksiin tehty rekognosointikartta, jossa rakennuksia on mäellä ja sen kaakkoisrinteellä järven puolella.

Mäen kaakkoispuolelta löytyi vuonna 2013 pellosta 13 rautakautista ja yksi varhaiskeskiaikainen metallinpaljastinlöytö. Alueelta on löytynyt kuusi viikinkiaikaista päihin levenevän D-leimaisen massiivisen rannerenkaan katkelmaa, joista KM 39753:1 ajoittuu leveytensä puolesta viikinkiajan alkupuolelle. Rannerenkaassa KM 39749:1 leimat ovat kolmionmallisia, ja se on leveytensä puolesta ajoitettavissa viikinkiajan loppupuolelle.³⁶ Alueelta on löydetty myös viisi pyöreän kupurasoljen kappaletta. Ne ovat kaikki katkelmallisia, joten niiden varma ajoittaminen viikinkiaikaa tarkemmin on hankalaa.³⁷

Muihin löytöihin kuuluvat sarjahelmi, pieni tasavartinen solki ja soikea kupurasolki. Pieni tasavartinen solki KM 39750:1 ajoittuu merovingiajalle.³⁸ Nuorin löydöstä on soikea kupurasolki KM 39654:1. Se on Ailion B-tyyppiä eli pyöryläsolki. Soljelle on kaksi vastinetta Mikkelin Tuukkalan kalmistosta ja yksi Novgorodista. Solki ajoittuu aikavälille 1140–1330.³⁹ Samalta alueelta on vuonna 1913 löydetty linssipontisen miekan kahvaosa KM 7134:1. Miekassa on säiläkirjoitukset ”INNIOINNEDINI” ja ”INNIMIDOINNI” sekä tasa-vartisia ristejä. Tekstien lähtökohtana on todennäköisesti *In nomine Domini* eli Herran nimeen. Miekka on ristiretkiajalta tai mahdollisesti 1200-luvulta, kuten Oiva Keskitalo arvelee.⁴⁰ Mikko Moilanen on havainnut, että miekan terässä on lyöntijälkiä, jotka ovat saattaneet syntyä taistelussa.⁴¹ Samalta pelolta löytyi myös historiallisen ajan löytöjä ja rahoja.

On vaikea arvioida, minkälaisesta muinaisjännöksestä löydöt ovat peräisin. Löytöjen katkelmallisuus ja sulaneisuus saattaisi viitata alueella olleeseen polttokalmistoon merovingiajalla ja viikinkiajalla. Tämä selitys ei

33 Koskimies 1985, 411.

34 Suvanto 1985, 613.

35 KA MHA H12: 7/1–2.

36 Korkeakoski-Väisänen 1981, 10–12.

37 Pyöreiden kupurasolkien ajoituksesta ks. Lehtosalo-Hilander 1982, 94–100.

38 Esim. Kivikoski 1973, 61 Abb 399.

39 Ailio 1922, 16–18; Taavitsainen 1990, 86 Fig. 34; Uino 1997, 191 Fig. 6:14, 354.

40 Keskitalo 1985, 199–200.

41 Moilanen 2010, 55.

kuitenkaan sovi alueelta löytyneeseen soikeaan kupurasolkeen eikä miekkaan. Löytöjen voi tulkita osoittavan Hahkialan asutuksen ulottuvan merovingiajalle asti. Hahkialan kummun kaakkoispuolella oleva asutus autioitui viimeistään vuoden 1915 uusjakoon mennessä.

Hyvikkälä

Ensimmäinen kirjallinen maininta Hyvikkälästä on vuodelta 1437.⁴² Vuoteen 1539 mennessä oli kartano ainoa maanomistaja kylässä. Kartanon alaisina olivat vuonna 1558 jakokunnan ulkopalstoilla Keso, Apoo, Vuorentaka, Kukkola ja Porsoo. Hyvikkälän asuinkartanon, Keson, Apoon ja Kelkkaisen yhteinen papinkoukku oli 58/24 ja Kukkolalla ja Porsoolla kummallakin 4/24.⁴³ Kartanon historia saattaa mennä jo 1300-luvun puolelle.⁴⁴ Hyvikkälän kartanon lähettyviltä on löytynyt 1800-luvulla miekan ponnen osa KM 1869:82 (Kartta 3: 6).⁴⁵

Hyvikkälän historiallinen tonttipaikka on järvenrannassa sijaitsevan luoteiskaakkosuuntaisen kumpareen kaakkoispäässä.⁴⁶ Hyvikkälän vanhan kylätontin tuntumasta on vuonna 1982 löytynyt paikalta kiviä raivattaessa päihin kapeneva rannerengas KM 21463:1 (kartta 3: 7), joka ajoittuu viikinkiajalle.⁴⁷ Hyvikkälän historiallisen kylätontin alueelta löydettiin vuonna 2010 mm. rautakauden tyyppin keramiikkaa ja pala nyrhittyä ikkunaliasia (KM 40316). Pellon pinnalla havaittiin myös palanutta savea ja vanhaa tiiltä. Vuonna 2013 löytyi samalta alueelta merovingiaikainen harjava rapusolki KM 39755:1, joka on koristeltu uurreviivoin ja häränsilmäkuvioin. Se on rapusolkien myöhempää tyyppiä, joka ajoittuu noin aikavälille 650–800.⁴⁸

Kaikista vuonna 2013 löydetyistä esineistä neljä pyöreää kupurasolkea tai sellaisen kappaletta ajoittuu viikinkiajalle. Niistä KM 39798:1 on Appelgrenin D-tyyppin solki. Sen reiät ovat selvästi valettuja, ja se edustanee kapeareunaista tyyppiä, jonka ajoitus on noin 950–1000 jKr.⁴⁹ KM 39750:2 on leveäreunainen D-tyyppin solki, joka ajoittuu aikavälille 1000–1050.⁵⁰ Viikinkiaikaisia ovat myös neljä tasavarsisoljen kappaletta, jotka kaikki ajoittu-

42 Koskimies 1985, 414.

43 Suvanto 1985, 613.

44 Suvanto 1985, 735–738.

45 Saukkonen 1983, 343.

46 Pitäjänkartta 1751, Magnus Gustaf Fillmer, Riksarkivet, SE/RA/420571/02/1/0074:00001.

47 Kasurinen 1995, 37.

48 Kivikoski 1973, 61 Taf. 397 ja 398; Cleve 1943, 173–176.

49 Appelgren 1897: 5–6; Lehtosalo-Hilander 1982:96–100.

50 Lehtosalo-Hilander 1982, 100.

vat välille 900–1050.⁵¹ Kaksi hevosenkenkäsoljen kappaleta KM 39750:3 ja 39762:1 ajoittuvat todennäköisesti viikinkiaikaisiksi.⁵² Viikinkiaikaisia ovat myös samanidi-dirhemi ja toisen sellaisen kappale (KM 39753:4–5). Toinen dirhemeistä on varmasti ja toinen hieman epävarmemmin Ahmad ibn Ismailin hallituskaudelta (908–913 jKr.). Ne on lyöty Andaraban rahapajassa nykyisen Uzbekistanin alueella.⁵³

Väljemmin viikinki-ristiretkiaikaisiksi löydöistä voidaan ajoittaa kaksi litistettyä pallomaista punnusta; rautainen KM 39654:3 ja pronssinen KM 39762. Ne ajoittuvat aikavälille 900–1150.⁵⁴ Eläimenpään muotoinen hihnanpäättehela KM 39752:2 ajoittuu noin välille 975–1200.⁵⁵ Rombinmuotoisessa itämaistyyliisessä koristehelassa KM 39754:3 on koristeena sydän ja helan keskelle on porattu reikä. Hela ajoittuu välille 950–1100.⁵⁶ Vastineita helalle on mm. Gotlannista.⁵⁷ Kolme spiraalipäisen ketjunktajan katkelmaa KM 39758:1, KM 39798:3 ja KM 40123:1 ovat ajoitettavissa aikavälille 900–1300.⁵⁸

Ristiretkiajalta tai varhaiskeskiajalta on sydämen muotoinen palmetti-riipus KM 39749:4, se ajoittuu suunnilleen vuosiin 1100–1300.⁵⁹ Vastineita löydölle on mm. Sakkolan Pajamäen KM 7291:20, Mikkeli Tuukkalasta haudasta 7 ja Hiitolan Kylälähdän Kalmistomäestä.⁶⁰

Keskiaikaisia esineitä tontilta on kolme. Sellainen on koristellun pronssi-kehän kappale KM 39753:3, jossa on koristeena viivoitusta, geometristä koristelua tai kirjoitusta. Todennäköisesti kyseessä on kehäsoljen kappale, joka ajoittuu noin 1200–1500.⁶¹ Keskiaikainen on myös panssarinuolenkärki KM 39756:1; putkiosan leveyden perusteella jalkajousessa käytetystä vasamasta. Kärki on muotonsa puolesta myöhäistä tyyppiä; väljästi ajoitukseltaan 1350–1600.⁶² Alueelta löytyi myös kullattua hopeaa oleva vaatehakanen KM 40123:3, jossa on koristeena Neitsyt Maria ja Kristus-lapsi. Kuva-aihe ajoittaa sen 1400-luvulle.⁶³ Lisäksi Hyvikkälän tontilta on löytynyt useampi sata grammaa sulanutta pronssia, historiallisen ajan metalliesineitä, 1600- ja

51 Kivikoski 1938, 10–28.

52 Ajoituksesta esim. Lehtosalo-Hilander 1982, 100–107.

53 Rahojen tunnistus Tuukka Talvio, tiedon välitti Frida Ehrnsten.

54 Lehtosalo-Hilander 1982, 68–72.

55 Kivikoski 1973, 119 Abb. 893, Taf. 103; Lehtosalo-Hilander 1982, 152; Sarvas 1972, 37–39; Koivisto 1991, 144.

56 Lehtosalo-Hilander 1982, 152–154.

57 Thunmark-Nylén 1998, Taf. 139: 17–20.

58 Taavitsainen 1990, 209.

59 Uino 1997, 365.

60 Kivikoski 1973, 138 Abb. 1114, Taf. 123; Mikkola 2009, 7; Bel'skiy 2012, Fig. 94:6.

61 Immonen 2010, 255–264; Purhonen 1998, 134; Sarvas 1971, 59–62.

62 Luoto 1984, 79–81, 205.

63 Immonen 2014, suullinen tiedonanto.

1700-luvun rahoja, muutama klippinki ja musketinkuulia. Löydöt keskittyvät alueelle, joka ilmakuvasa erottuu muuta peltoa tummempana alueena.⁶⁴ Vuonna 2014 löytyi kartanon historiallisesta tontista 300 m etelään sijaitsevan toisen kumpareen eteläosasta pintapoiminnassa rautakauden tyyppin keramiikkaa ja yksi pala kivasavikeramiikkaa, joka on mahdollisesti keskiajan ja uuden ajan taitteesta.

Hyvikkälän alueella on saattanut olla ainakin rautakaudella kaksi erillistä asutusyksikköä. Kartanon alueella on voinut rautakaudella olla myös polttokalmisto. Alueelta löytyi vuonna 2013 runsaasti sulanutta pronssia. Kupurasoljessa KM 39748:4 oli löytäjän mukaan kiinni sulanut lasihelmi, mikä viittaisi siihen, että se on peräisin polttokalmistosta.⁶⁵ Löydöt Hyvikkälän kartanon vanhan tontin alueelta kertovat katkeamattomasta toiminnasta alueella merovingiajasta 1800-luvulle. Hyvikkälän kartano siirrettiin 1700-luvun loppupuolen rekognosointikartan ja vuoden 1840 pitäjänkartan välisellä ajalla uudelle tontille 600 metriä luoteeseen.

Tuittula

Tuittulasta eli Tulittulasta on aikaisin maininta vuodelta 1437.⁶⁶ Kylässä oli vuonna 1539 seitsemän taloa, ja kylän koukkuluku oli 52/24.⁶⁷ Tulittulan alueelta tunnetaan kolme kuppikiveä: Junnila 2, Vähä-Heikkilä ja Pihlajisto (Kartta 3: 5–7). Tuittulan vanha kylätontti on sijainnut Hyvikkälänjärven ja Kirrisen välisellä niemellä ja sillä sijaitsevalla loivapiirteisellä kumpareella.⁶⁸ Isojaossa ilmeisesti 1760-luvulla kylän tonttimaan siirrettiin nykyiselle paikalleen kilometrin verran etelämmäs vanhasta tontista. Sen vuoksi vanha historiallinen kylätontti autioitui. Kylätontti näkyy hyvin vielä nykyäänkin ilmakuvasa muuta peltoa tummempana alueena.⁶⁹

Vuonna 2014 löytyi Tuittulan historialliselta kylätontilta eli Haapahuhta 1 -muinaisjäännösalueelta useita viikinkiaikaisia löytöjä: yksi viikinkiaikaisen rannerenkaan kappale KM 39962:3, kolme pyöreän kupurasoljen kappaletta, joista KM 38865:1 ja 3 ovat ilmeisesti myöhäistä leveäreunaisista tyyppiä E tai F nämä ajoittuvat välille 1000–1050.⁷⁰ Alueelta löytyi punnus KM 39960:9, osin sulanut mahdollisen tasavarsisoljen katkelma KM 39964:3, jolle on vaikea löytää vastinetta sekä pronssinen hevosenkenkä-

64 Maanmittauslaitos ortoilmakuva

65 Kupila 2014, suullinen tiedonanto.

66 Koskimies 1985, 459.

67 Suvanto 1985, 613.

68 KA MHA H14: 13/1.

69 Maanmittauslaitos ortokuva

70 Appelgren 1897, 6–8; Lehtosalo-Hilander 1982, 100.

soljen särmänuppi KM 39965:5.⁷¹ Tontin alueelta löytyi myös pienehkö sotakirves KM 39961:13, joka on terän muodoltaan ehkä lähinnä Petersenin L- tai M-tyyppistä, ajoittuen siten mahdollisesti viikinkiajan lopulle tai ristiretkiajalle.⁷²

Löydetty tasavartinen ja puhkonainen ristiriipus KM 39961:8 kuuluu palmettiristeihin. Siinä jokainen sakara koostuu kasviornamentiikkaan kuuluvasta palmettiaiheesta. Risti ajoittuu noin vuosiin 1000–1300. Sille löytyy vastineita mm. Maarian Taskulan haudasta 9, Karjalasta, Gotlannista ja Norjasta. Palmettiristejä on löytynyt myös Karjalasta ja Latviasta.⁷³ Jörn Staeckerin tyypittelyn mukaan risti kuuluu tyyppiin 1.4.4, siihen kuuluvat tanskalaiset ja ruotsalaiset ristit ajoittuvat 1000-luvulle, mutta Karjalassa ja Latviassa tyyppi on saattanut esiintyä vuoteen 1300 asti.⁷⁴ Verratessa typologisesti Taskulan ja Haapahuhdan ristejä on Haapahuhdan risti deformatiivisempi. Siinä ristinsakaroiden päät ovat levinneet, eikä niissä erotu muoto samalla tavoin. Puhkonaiset koristeaiheet ovat kuitenkin lähes samanlaisia. Haapahuhdan risti saattaa olla valettu kopio Taskulan ristiä vastaavasta rististä. Tätä teoriaa tukee myös se, että ristit ovat kooltaan hyvin samankokoisia. Haapahuhta 1 -alueelta on löytönä myös saksalainen hopeapenninki KM 39961:9, joka on Otto I tai II tai Heinrich II ajalta; siis vuosilta 962–1014.⁷⁵ Lisäksi alueelta löydettiin yksi Kustaa Vaasan aurtua (örtug) ajalta 1528–1529 ja yksi Eerik XIV:n killinki KM 39962:6, joka on löytö Tallinnassa vuonna 1565. Nuorin raha alueelta on ilmeisesti kaksiayrinen vuodelta 1742.

Alueelta löytyi myös tinasotilas, joka on mahdollisesti peräisin 1700-luvulta. Pintapöiminnassa alueella havaittiin palanutta savea, rautakauden tyyppin keramiikkaa, eläinten luita ja hampaita. Alueella on myös paljon kuparipellin paloja ja sulanutta metallia. Löytöjä on viikinkiajalta 1700-luvulle saakka lähes katkeamattomasti, varmat keskiajan löydöt ovat kuitenkin vähissä. Kylätontti on ilmeisesti ollut asuttuna viimeistään viikinkiajalta lähtien.

71 Hevosenkäsösoljen ajoituksesta: Salmo 1956, 30–36: tyyppi 7; Taavitsainen 1990, 206–207.

72 Petersen 1919, 45–47.

73 Kivikoski 1939, 168; Sarvas 1972, 35; Koivisto 1991, 12–14, 77, 141–144; Purhonen 1998, 80–82; Thunmark-Nylén 1995, Abb. 60:1.

74 Staecker 1999, 115–118, 198.

75 Ehrnsten 2015, sähköposti.

Haapahuhta 2–6

Tuittulan kylän peltoalueilta löytyi myös viideltä muulta kohteelta rautakauden löytöjä (Kartta 3: Haapahuhta 2–6). Haapahuhta 2 käsittää ilmeisesti kalmistosta kertovan löytökeskittymän, josta ympäristöä tummemmasta maasta löytyi kaksi pientä merovingiaikaista tasavarsisolkea KM 39961:1 ja 3, joista toinen on kokonainen. Paikalta löytyi myös viikinkiaikaisen tasavarsisoljen katkelma KM 39961:2 ja leveän D-leimaisen rannerenkaan kappale KM 39962:4, joka ajoittuu vuosiin 900–1050.⁷⁶ Alueelta löytyi kaksi litistettyä pyöreää punnusta, joista toinen on ilmeisesti KM 39965:9 ja muutamia muita katkelmallisia koristeltujen pronssiesineiden kappaleita. Näiden lisäksi paikalta on kaksiteräinen pienehkö kirves KM 39962:7, jossa on hamarapuolella toinen kapea ja talttamainen terä. Hieman vastaavanlaisia kirveitä on mm. Birkasta. Sieltä on kaksi vastaavanlaisella hamaraterällä varustettua ja yksi vasarahamarainen kirves, jossa on vastaava etuterän muoto.⁷⁷ Vastaava hamaraterä on myös Jussi-Pekka Taavitsaisen julkaisemassa Jämsästä löytyneessä kirveessä KM 27706. Se muistuttaa hyvin paljon Birkkan haudasta 909 löytynyttä kirvestä. Taavitsainen pitää esinemuotoa itäisenä ja venäläisten vastineiden perusteella ajoittaa kirveen 900-luvulle.⁷⁸ Löytökeskittymän yhteydessä havaittiin myös rautakauden tyyppin keramiikkaa ja palaneita luita.

Löytökeskittymästä järvelle päin on yksittäisiä löytöjä mm. eläinriipus KM 39965:6, viskari, muutama pala rautakauden tyyppin keramiikkaa ja mahdollinen savimuotin pala KM 40318:21. Lisäksi löytyi hiotun kiven kappale, joka muistuttaa kivilajiltaan Kölin punaliusketta, se on mahdollisesti hioinkivistä peräisin, vastaavia viikinkiaikaisia tunnetaan mm. Birkasta.⁷⁹ Alueella on ilmeisesti merovingi- ja viikinkiaikainen polttokalmisto ja sen lähellä on mahdollisesti ollut myös asutusta tai muuta toimintaa. Alueelta löytynyt eläinriipus saattaa olla muuta löydöstä nuorempi. Eläinriipuksiin liittyvät linturiipukset ajoittuvat aikavälille 900–1300.⁸⁰ Toisaalta Haapahuhta 2:n eläinriipus muistuttaa lähinnä hevosta ja Nils Cleve ajoittaa samantyyllisen hevosiipuksen Köyliönsaaren C-Kalmiston haudasta C1 1000-luvun alkuun.⁸¹

76 Korkeakoski-Väisänen 1981, 10–11.

77 Arbman 1940, Taf. 14:9 Gr. 909 ja 10. Gr. 644; Hallinder 1986, 47–50, vastaavia kirveitä myös haudoista 737B ja 1076.

78 Taavitsainen 1994, 392–393.

79 Arbman 1940, Taf. 188.

80 Ruohonen 2010, 95–96.

81 Cleve 1978, 120–121.

Haapahuhta 3 -alueelta löytyi kolme rannerenkaan katkelmaa, joista KM 39961:5 on koristettu poikittaisin kulmaurin ja KM 39960:2 on D-leimainen ja massiivinen päihin levenevä. Se on leveämpää mallia eli aikaväliltä 950–1050.⁸² Alueelta löytyi lisäksi pyöreän kupurasoljen kappale KM 39964:1. KM 39964:2 on massiivinen pronssinen särmikäs pisteympyröin koristettu nuppi (mahdollisesti hevosenkenkäsoljesta) ja ajoitukseltaan viikinkiaikainen.⁸³ Löytönä on myös takomalla venytetty pronssitanko KM 39964:6, jonka päissä on nupit. Tanko on mahdollisesti pienen hevosenkenkäsoljen kehän teelmä, joka ajoittuu aikavälille 1025–1200.⁸⁴ Alueelta löytyi myös kaksi eläimenpään muotoista hihnanpäätelä KM 39960:6 ja 7. Ne ajoittuvat välille 975–1200.⁸⁵ Alueelta löytyi myös kaksi miekanpontta. Toinen on todennäköisesti Petersenin Z-tyyppin miekanponsi KM 39960:5 ja se ajoittuu suunnilleen aikavälille 975–1100.⁸⁶ Ponsi KM 39961:12 on ilmeisesti hopeakahvaisesta miekasta. Se ajoittuu suunnilleen aikavälille 1040–1090.⁸⁷ Alueelta löytyi yksi saksalainen Otto-Adelheid hopeapenninki, joka ajoittuu noin vuosiin 983–1040.⁸⁸ Löytöinä on lisäksi jonkin verran rautakauden tyyppin kiiltäväpintaista keramiikkaa ja karkeampaa käyttökeramiikkaa. Alueella on pronssipellin paloja, raudan paloja ja palaneen saven kappaleita. Myös joitakin lasimaisen kuonan paloja sekä sulaneen pronssin paloja havaittiin paikalla.

Haapahuhta 4 sijaitsee pienen moreenikummun eteläpuolella. Alueelta löytyi puhkonaisen pronssisen riipuksen osa KM 39965:7 ja saksainen Otto-Adelheid hopeapenninki KM 39961:11, joka ajoittuu välille 983–1040. Lähellä näitä esineitä oli maassa myös sulanutta pronssia ja kuparipellin paloja. Alueella havaittiin pintapoiminnassa metallilöytöjä laajemmalla alueella rautakauden tyyppin keramiikkaa ja kuonaa. Alueella on todennäköisesti asuinpaikka, joka on ollut käytössä ilmeisesti ainakin viikinkiajan loppupuolella tai ristiretkiajalla.

Haapahuhta 5 -alueella havaittiin pintapoiminnassa palanutta savea ja rautakauden tyyppin keramiikkaa. Syksyllä 2014 löytyi pintapoimintalöytöjen läheltä pienen hevosenkenkäsoljen kaaren teelmä, joka on todennäköisesti ristiretkiaikainen.⁸⁹ Paikalta löytyi myös neliskanttinen hela, ilmeisesti

82 Korkeakoski-Väisänen 1981, 10–11.

83 Salmo 1956, 30–36; Taavitsainen 1990, 206–207.

84 Sarvas 1971, 56–61; Salmo 1956, 59–63.

85 Kivikoski 1973, 119 Abb. 893, Taf. 103; Lehtosalo-Hilander 1982, 152; Sarvas 1972, 37–39; Koivisto 1991, 144.

86 Petersen 1919, 175–176; Jones 2002, 19 taulukko (vuodet 975–1025); Lehtosalo-Hilander 1985, 8 taulukko (vuodet 1050–1100).

87 Koivisto 1991, 103 ja siinä mainitut lähteet; Lehtosalo-Hilander 1985, 8 Kuva 2, 29–30; Sarvas 1972, 44.

88 Ehrnsten 2015, sähköposti.

89 Sarvas 1971, 56–61; Salmo 1956, 59–63.

vyöstä. Kyseinen hela on karkeasti muotoiltu ja sen koristeaiheelle on vaikea löytää vastinetta. Lisäksi alueelta löytyi kankiketjun osa. Esine on ajoitet- tavissa karkeasti aikavälille 900–1300 tai jopa hieman myöhäisemmäksi.⁹⁰ Löydöt liittyvät alueella olleeseen asuinpaikkaan, joka on ilmeisesti ollut käytössä ainakin ristiretkiajalla. Mielenkiintoista on se, että Haapahuhta 3:n ja 5:n alueilta molemmilta löytyi samantyyllisen ristiretkiaikaisten hevo- senkenkäsolkien eriasteisissa valmistusvaiheissa olevat teelmät. Alueella on ilmeisesti ristiretkiajalla valmistettu hevosenkenkäsolkia.

Haapahuhta 6 -alueelta löytyi pintapoiminnassa kaksi palaa tummaa rautakauden tyyppin keramiikkaa ja yksi pala kuonaa. Löytöpaikka on loivan mäenkumpareen vieressä, koilliseen laskevassa rinteessä. Alueen muinais- jäännösluonne on epävarma.

Kokonaiskuva tutkimusalueen rautakaudesta

Varhaisimmat esinelöydöt tutkimusalueelta ovat Kirkonkylästä löytyneet keihäänkärjet ja rannerenkaat noin 400-luvulta. Hyvikkälänjärven ympäril- tä on kolmelta eri kohteelta varmasti merovingiajalle ajoitettavissa oleva esi- ne. Asutusta on ilmeisesti keskittynyt jo tuolloin järven ympärille. Viikinki- ajan esinelöytöjä on kaikkien tutkimusalueen kylien alueilta. Viikinkiajalle ajoitettavia löytöjä on yhdeksältä kohteelta, mutta on mahdollista, että alu- eella on sijainnut ainakin kaksitoista erillistä asutusyksikköä viikinkiajalla.

Runsas keramiikan esiintyminen suurimmalla osalla uusista löytökoh- teista viittaisi siihen, että ne ovat asuinpaikkakohteita. Osa pronssiesineis- töstä vaikuttaa usealla löytökohteella osin sulaneelta, mikä voisi viitata sen olevan peräisin polttokalmistosta. Yhteistä kohteille on, että niiden maa- perässä on runsaasti sulanutta metallia ja kuparipellin paloja. Metallinpal- jastinlöytöjen ja pintapoiminnan perusteella on vaikea tyyppitellä kohteita. Pajatoiminnan jäänteiden ja polttokalmistosta peräisin olevan materiaalin erottaminen toisistaan on monella tapaa haastavaa.⁹¹

Pääosa viikinkiajalle ajoitettavasta esineistöstä on länsisuomalaistyyppi- siä pukuun kuuluvia pronssista valettuja solkia ja rannerenkaiden kappaleita. Viikinkiaikaisia aselöytöjä on tutkimusalueelta kahdeksan ja ne nou- dattelevat Pohjois-Euroopassa laajalti levinneitä asemuotoja. Poikkeuksen muodostaa Tuittulasta löytynyt itäinen kaksiteräinen kirves. Esine on itäi- nen, mutta se voi olla kulkeutunut myös läntistä reittiä Hauholle. Aseiden esiintymisen rautakautisissa hautauksissa on tulkittu kuvastavan väkivallan

90 Kankiketjujen aikaisista ajoituksista esim. Lehtosalo-Hilander 1982, 115–116, myöhäisiä on mm. Mikkelin Tuukkalan kalmistosta, kalmisto ajoittuu Mikko- lan 2009, 7 mukaan 1200- ja 1300-luvuille.

91 Taavitsainen 1992.

sisälymistä keskeisesti rautakautisten yhteisöjen sosiaalisiin rakenteisiin.⁹² Hauhon aselöydöt kuvastavat yhteiskuntaa, jossa on ollut jatkuva tarve aseille. Hahkialasta löytyneen ristiretkiaikaisen tai keskiajan alun miekan lyöntijäljet voivat olla merkkejä siitä, että tämä tarve ei ole ollut pelkästään symbolinen.

Kaupankäyntiin liittyviä löytöjä ovat punnukset ja mahdollinen vaa’an kappale. Kaupan välityksellä kulkeutuneita ovat dirhemit ja kolme eri kohteilta löytynyttä saksalaista rahaa. Gotlantia voi pitää mahdollisena lähtöalueena Hyvikkälästä löytyneelle rombinmuotoiselle helalle. Viikinkiajan lopun tai ristiretkiajan alun yhteyksiä Gotlantiin ainakin välillisesti edustavat myös eläimenpäänmuotoiset hihnanpäähelat ja mahdollisesti myös Tuittulasta löytynyt ristiriipus. Ristiretkiajalla Vanajaveden alueella ja Päijät-Hämeessä itäinen vaikutus esineistössä lisääntyy.⁹³ Itäisistä yhteyksistä kertovat Hahkialan soikea kupurasolki ja Hyvikkälän palmettiriipus, joille molemmille löytyy vastineet Mikkelin Tuukkalasta. Kahden pienen hevosenkenkäsoljen teelmät Tuittulasta kertovat, että ainakin osa alueelta löytyneistä metalliesineistä ovat paikallista tuotantoa. Skytte 3 -alueelta löytynyt savinen loimipaino todistaa, että alueella on kudottu kankaita.

Pysyvyyttä ja muutoksia maisemassa

Kartassa 2 on kuvattu tutkimusalueen keskeisiä maisemallisia elementtejä, sellaisina kuin ne tulevat 1700-luvun alkuun mennessä maakirjakartoissa esiin. Kuvaa on täydennetty vuosina 1750–1751 piirretyn pitäjänkartan pohjalta. Puuttuvilta osin on käytetty myös rekognosointikarttaa (esimerkiksi Apoon kohdalla). Vuoden 1751 pitäjänkartalta ovat myös torpat Haka ja Tuulikkala eli Tuulimylly.⁹⁴ Vuoden 1751 pitäjänkartassa Okerla on jo merkitty uudelle tontille, mutta Kartassa 2 on kuvattu molemmat tontit.

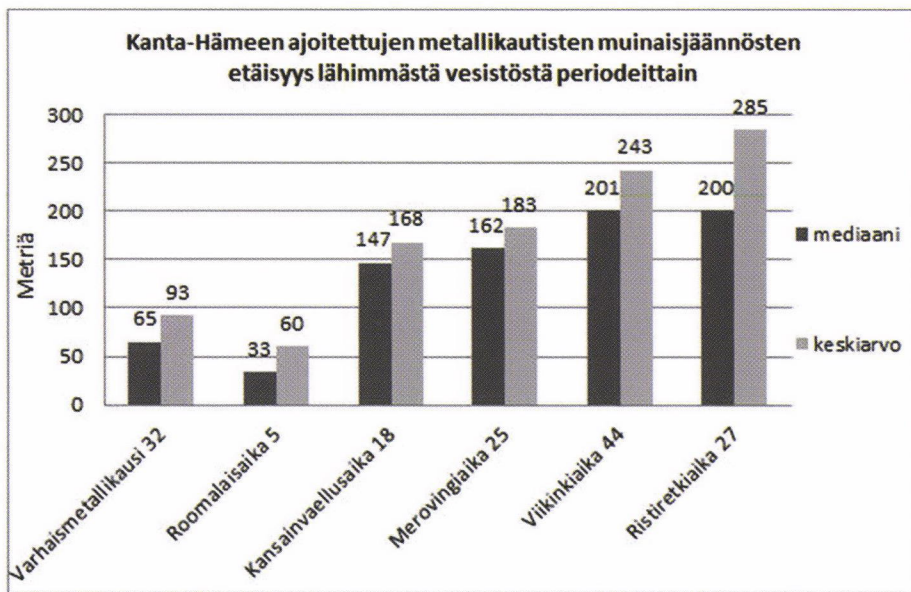
Rekognosointikarttaan mennessä torppien määrä alueella lisääntyy selkeästi. Rautakauden muinaisjäännökset keskittyvät samoille alueille, joissa asutus on ollut 1700-luvulla. Moni rautakauden asuinpaikka oli kuitenkin jäänyt 1700-lukuun mennessä peltoviljelyn alle. Voi ajatella, että suurelta osin 1700-luvun avoimet pelto- ja niittyalueet ovat olleet avoimia ja maanviljelyskäytössä jo viikinkiajalla. Peltoalat alkavat 1700-luvun loppupuolella kasvaa alueella selvästi. Vuosien 1760 isojakokartan ja 1784 isojaontäydennyksen välillä Tuittulassa oli raivattu yli 28,5 hehtaaria uusia peltoja.⁹⁵ Pellot

92 Kuusela 2012.

93 Taavitsainen 1990, 64–65.

94 Pitäjänkartta 1751, Magnus Gustaf Fillmer, Riksarkivet. SE/RA/420571/02/1/0074:00001.

95 KA MHA H 14: 13/2–4, KA MHA H 14: 13/12–14.



Kuva 1. Diagrammi kuvaa esineellisesti tai luonnontieteellisesti ajoitettavien muinaisjäännösten etäisyyttä lähimpään vesistöön periodeittain, vuoden 2012 mennessä tunnettujen kohteiden mukaan (alhaalla oleva numero kuvaa kohteiden määrää).

olivat vuonna 1760 alaltaan 57,9 hehtaaria. Kylän peltoala on siis 24 vuoden aikana lisääntynyt kolmanneksella; muutos tapahtuu samaan aikaan, kuin kylätontin muutto.

Myös vesistöissä on tapahtunut alueella selviä muutoksia, järvien pinnat ovat laskeneet hieman ja kosteikkoja on kuivattu. Kartan 2 vesistöt ovat kuvattu keskeisiltä osilta sellaisina, kuin ne tulevat vanhoilta kartoilta esiin. Kuitenkin jo ennen 1700-luvun kartoituksia on vesistöissä ja kosteikoissa saattanut tapahtua muutoksia. Esimerkiksi jo vuonna 1685 on Hyvikkälän, Hahkialan ja Tuittulan yhteisiä suoalueita aiottu ojittaa.⁹⁶ Akkijärvellä tehdyt kaivuutyöt 1500-luvun loppupuolella ovat kuivattaneet Tuittulaan laskevaa Myllyojaa vuoteen 1674 mennessä niin paljon, että vedestä oli myllyllä pulaa.⁹⁷ Tuittulan itäpuolinen 1700-luvulla niittynä ja suona ollut turvepohjainen alue on saattanut olla vielä rautakaudella järvenlahtena.

Tutkimusalueella tapahtui kylätonttien paikanvaihdoksia isojaossa ja jo sitä ennen. Siirtyminen tapahtui viljelykelpoiselta veden äärellä olevalta kylämäeltä kauempana vesistöstä sijaitsevalle moreenimäelle – näin ainakin Okerlan ja Tuittulan alueella. Samanlainen kehitys näyttäisi tapahtuneen myös Hyömäen alueella, jossa uusien metallinpaljastinlöytöjen ja ilmaku-

96 Suvanto 1985, 698.

97 Suvanto 1985, 781–782.

van perusteella näyttäisi olleen aiempaa asutusta veden äärellä nykyisten peltojen alueella. Ensimmäisiin karttoihin mennessä asutus on peltoalueilta muuttanut yhteiselle kylämäelle. Asutuksen etääntyminen vesistöistä on Kanta-Hämeessä jo rautakautinen ilmiö, mikä tulee esiin, kun vertaa ajoitettavissa olevien rautakauden muinaisjäännostien etäisyyksiä vesistöihin (ks. Kuva 1).⁹⁸ Viljelyskelpoisella maalla sijaisevien kylätonttien muutto moreenimäille voi johtua halusta lisätä peltoaloja.

Pidemmällä aikavälillä tapahtuva hidas asutuksen etääntyminen isoista vesistöistä johtui todennäköisesti useista eri tekijöistä.

Näkyvyys

Näkyvyyttä (ks. Kartta 2) kylätonteilta ja kirkolta tutkittiin ArcGIS-paikkatieto-ohjelman näkyvyysanalyysillä käyttäen Maanmittauslaitoksen korkeusmallia.⁹⁹ Alueen nykyistä tai mennyttä kasvillisuutta ei analyysissä otettu huomioon, vaan näkyvydet ovat siltä osin teoreettisia. Kirkon hyvän sijainnin ja maisemallisen hallitsevuuden on todennut jo Knut Drake.¹⁰⁰ Tutkitulla alueella Okerlan, Pätiälän, Ajourannan, Hahkialan, Hyvikkälän ja Tuittulan historiallisilta kylätonteilta on näkyvyys kirkolle. Pätiälän tontti pois lukien palautuu näiden kylätonttien asutus rautakaudelle tai viimeistään varhaiselle keskiajalle. Kyttälän ja Villantilan tonteilta näkyvyyttä ei ole. Kirkonpaikan tai kylänpaikkojen valikoitumiseen on saattanut vaikuttaa niiden keskinäinen näkyvyys. Kirkolta on mahdollisesti ollut näkyvyys myös Vitsiälään, Miehoilaan ja osaan Kalailasta. Mikäli muinaisjäännostalue Skytte 3 edustaa Lounaan kylän vanhaa sijaintia, on näkyvyys kirkolle ollut tontilta hyvä. Näkyvyyttä kirkolta ei ole Hyömäen ja Alvettulan alueille, eli näkyvyys toiselle Hauhon rautakautisista keskusalueista on ollut kirkolta katsottuna kokonaan katveessa. Tämä herättää kysymyksen siitä, onko alueella voinut olla varhainen kirkkorakennus, josta ei ole säilynyt tietoja.

Kylien tonteilta on useimmissa tapauksissa näkyvyys naapurikylien tonteille eli tässäkin tapauksessa Kyttälä muodostaa poikkeuksen. Sen tontilta ei ole suoraa näkyvyyttä naapureihin. Kylätonteilta on lähes poikkeuksetta nähtävissä niiden rintapellot. Kyttälän pohjoiset ja eteläiset pellot eivät ole tontilta nähtävissä. Tuittulan kylätontilta tarkasteltuna osa etäämmällä olevista kylän pelloista jää näkökatveeseen. Vain Kyttälän ja Pätiälän tontteja on voinut lähestyä näkökatveessa. Okerlan, Ajourannan, Hahkialan, Hyvikkälän

98 Museovirasto 1/2012, paikkatietoaineisto; Maanmittauslaitos 2008, Maastokartta 1:100 000, vesistöt.

99 Maanmittauslaitos 2010, Korkeusmalli 2 m.

100 Drake 1985, 229.

ja Tuittilan tontit sijaitsevat mäillä, joista kylää lähestyvä on voitu nähdä jo hyvän matkan päästä. Voisi ajatella, että ryhmäkylien muodostumisessa tietuille mäille myös näkyvyydellä näiltä paikoilta on ollut merkitystä. Se maa, jota kylästä on hallittu, on myös haluttu nähdä. Kyttälän kartanon nykyisen paikan näkyvyydellinen ero muuhun alueen asutukseen voi olla ajallinen. Paikka on ehkä valittu muuta alueen asutusta myöhemmin ja erilaisin kriteerein. Myös Lounaan kylän aseman muuttuminen saattoi vaikuttaa näkyvyysalueisiin, kun peltojen omistusoloissa tapahtui muutoksia.

Toisen näkyvyydeltään mielenkiintoisen ryhmän muodostavat kuppikivet. Kuppikivi on kivi tai kallio, johon on hakattu yhdestä reiluun sataan pyöreäpohjaista muutamien senttien levyistä kuppia. Suomesta tunnetaan todennäköisesti hieman yli 400 kuppikiveä. Kansanperinne liittää kuppikivet vainajanpalvontaan sekä hedelmällisyys- ja parannusmagiaan.¹⁰¹ Virossa on tietoa neljästä sadasta kivistä, joille on uhrattu; kuitenkin vain kahdeksan niistä on ollut kuppikiviä. Suomessa tilanne on samansuuntainen. Kansanomainen kivikultti ei ole antanut useinkaan erityisasemaa kuppikiville.¹⁰² Kuppikivet on liitetty vanhaan maanviljelykseen ja ehkäpä vielä perifeerisille alueille raivattuihin peltoihin.¹⁰³ Kuppikivien tekeminen on Suomessa todennäköisesti rautakautinen ilmiö, mutta kuppikivien alkuperäinen tarkoitus on pitkälti hämärän peitossa.¹⁰⁴

Vaikuttaa siltä, että ainakin Hauhon kirkon eteläpuoleisella alueella kuppikivet sijaitsevat maisemallisesti keskeisillä paikoilla. Niiltä näkyy asuttu maisema ja muut muinaisjäänökset, pellot ja niityt. Kuppikivet vaikuttavat hallitsevan asuttua ja viljeltyä maisemaa. Esimerkiksi käy Talolan kuppikallio (Kartta 3: 3), joka sijaitsee mäen korkeimmalla paikalla. Hyvä näkyvyys kuppikiviltä havainnollistuu kuppikivien keskinäisessä näkyvyydessä. Alueen seitsemän eri kuppikivikohteen välille muodostuu 84 näkyvyysviivaa (Parkkimäen kahdesta vierekkäisestä kuppikivistä analyysiin otettiin mukaan vain Parkkimäki 2). Näistä 52 tapauksessa kohteiden välillä on näköyhteys. 32 tapauksessa näköyhteyttä ei ole. Luku on saatu niin, että tarkastelija ja kohde ovat molemmat 1,5 m korkeudessa. 1,5 m korkeudesta 1 m korkeuteen näkyvyys on olemassa vielä 48 tapauksessa. Karttaa 3 tarkastellessa voidaan havaita melkein kaikkien kuppikivien sijaitsevan 1700-luvun alkupuolella joko pellon tai niityn reunassa. Kuppikivien paikat ovat näkyvyydellisesti hallinneet ympärillään olevaa agraaria maisemaa mahdollisesti jo rautakaudella.

101 Tallgren 1917; Niemimaa 1938, 48; Kivikoski 1955, 161–162; Tvauri 1995, 29–32, 48–56, 68–70.

102 Tvauri 1995, 48–50.

103 Kivikoski 1955, 162; Tvauri 1995, 60; Tvauri 1999, 149.

104 Tvauri 1995, 68–72.

Asutusmuutoksen yleispiirteitä

Hauholla myöhäisellä rautakaudella asutus on ollut todennäköisesti talokohtaista. Asutuksen keskittyminen kylämäille on ollut vahvaa vasta keski-ajalla. Merkkejä historiallisten kylämäkien ulkopuolella sijainneesta rautakautisesta asutuksesta on tullut esiin pääosin historiallisella ajalla käytössä olleiden peltojen alueelta. Selkeimmin asia ilmenee Tuittulassa, mutta sama ilmiö on tullut esiin myös muualla Hauholla esimerkiksi Vitsiälässä ja Hyömäellä uusien löytöjen myötä. Kanta-Hämeessä asutus etääntyi vesistöistä jo rautakauden kuluessa, ja ilmiön voi havaita jatkuneen historiallisella ajalla. Molempien ilmiöiden johdosta osa rautakauden asuinpaikoista on autioitunut ja jäänyt myöhemmin peltoviljelyn alle. Hävinnyt asutus näkyy ilmakuvissa usein vielä nykyäänkin pelloilla tummina alueina. Monet Kanta-Hämeen viimevuosien rautakautiset metallinpaljastinlöydöt ovat löytäneet ilmakuvissa pelloilla näkyviltä tummilta läikiltä.¹⁰⁵ Hauhon Kirkonkylän seudun asutus näyttäytyy etenkin viikinkiajalla hyvin tiiviinä. Alueella on sijainnut todennäköisesti yli kymmenen erillistä asutusyksikköä. On myös todennäköistä, että alueella on vielä löytymättömiä rautakauden muinaisjäännöksiä, joten luku voi olla suurempikin.

105 Suullinen tiedonanto Ossi Kupila.